

תוכן העניינים

יא	פתח דבר
	מבוא
1	א. הספר הנדפס כמקור להבנת תהליכים היסטוריים ותרבותיים
1	1. ספרות הדרוש והשלכותיה להבנת תהליכים חברתיים ותרבותיים
2	2. ספרות הדרוש כמבטאת תהליכים חברתיים והגותיים
3	3. בירור מסורות שבספרות הדרוש וקביעת מהימנותן
9	4. ההקשר החי של הדרשות – הדרשה שבעל פה
13	5. הנהגה, קהילה והפצת רעיונות
15	6. מחקר הספר וספרות הדרוש
18	ב. תוכן הספר ומבנהו
20	
23	פרק ראשון: המנהיג החסידי כרב קהילה – דגם נוסף של ה'צדיק'
23	א. ביוגרפיה
25	1. רבותיו ופעילותו בגליציה
31	2. הנדידה מגליציה לביסרביה
33	3. עלייתו לארץ ישראל ופעילותו הרבנית בצפת
34	ב. יצירה ספרותית ומידת התקבלותה
35	1. ספרות הלכתית
39	2. הצלחה ספרותית מקדמת מכירות
42	3. ספרות הדרוש
48	4. סיכום
49	ג. הנהגה, קהילה ומוסד הצדיקות
52	1. רבנות הקהילה המקומית כגורם כוח בהתפשטות החסידות
55	2. הצדיק – רב הקהילה
70	ד. שאלת הדרשנים הנודדים והנהגת הקהילות
80	ה. סיכום

83	פרק שני: מאפייני הדרוש בעל פה ובכתב
85	א. עריכת ספרות הדרוש של החסידים
91	1. סיכומי דרשות בעל פה והדרשה הספונטנית
97	2. רשימות המוכנות לקראת הדרשה
102	ב. עריכת כתביו של ר' דוד שלמה אייבשיץ
102	1. כתיבת הפירושים לתנ"ך – מחברות הסיכומים והזיכרון
104	2. ליקוט רעיונות וארגונים
105	3. אסוציאטיביות ורגשות – התייחסות לאירועים אקטואליים
107	4. ביאור הכתובים
113	ג. כתיבת סיכומים וזיכרונות בראשית החסידות
116	1. עיבוד הסיכומים והמחברות בספר הדרוש
123	2. דרכי עריכת הדרשות בספר הנדפס
129	ד. סיכום

131	פרק שלישי: מבנה הדרשה בציבור
132	א. 'הפתיחה' לדרשה
146	ב. בקשת הרשות
149	ג. סיכום

150	פרק רביעי: דרוש, פלפול ומבנה ספרותי
153	א. הדרוש והפלפול בתרבות המזרח אירופית
153	1. הפלפולים המשולבים בדרשה
155	2. הביקורת כנגד הפלפול שבדרשות
176	3. מקומו של החילוק והפלפול בפולקלור היהודי
	ב. מפרשנות לרטוריקה – שינויים בגישה המחקרית
178	ביחס לפלפול ולדרשות
180	1. אנשי חכמת ישראל וגישתם לדרוש ולפלפול
182	2. השימוש בפלפול בפסיקת ההלכה
184	3. פלפול החילוקים – ניוונה של הרוח היצירתית
185	4. שינויים בסדרי הישיבות ובדרכי הלימוד
186	5. ה'פלפול' וה'חילוק' כאמצעי רטורי אמנותי
190	6. מחקר הדרוש: הנחות היסוד של צונץ והשפעתן
191	7. הדרוש והפירוש הדרשני
194	8. הדרוש כאמנות

195	9. המבנה הדרשני
199	10. סיכום
199	ג. המתודולוגיה של הדרוש והפלפול
205	ד. האסתטיקה שבדרוש והפלפול
207	1. שימוש במספרים כאמצעי אמנותי
214	2. תקבולת ישרה
215	3. מעגלים קונצנטריים
218	4. חתימה מעין פתיחה
	ה. הבנת המבנה הדרשני כבסיס לדיון טקסטואלי מעמיק –
219	ניתוח דרשה מספר 'תולדות יעקב יוסף'
228	ו. סיכום

פרק חמישי: שיח, כוח ושינויים חברתיים המתגלמים בדרוש

	אצל ראשוני החסידים
229	
230	א. הפלפול ככוח חברתי – למי פונים דרשנים חסידיים?
244	ב. כוח הפלפול וההסכמות להדפסת ספרים
245	1. הסכמות ספרי החסידים בעיני יוסף פרל
250	2. פלפול למדני כתחליף להסכמה
252	ג. זהותם העצמית של החסידים
252	1. זהותם של הצדיקים על-פי 'אגרת הקדש'
255	2. ה'חצר' כבית מדרש
260	3. פלפולו של משיח – חזונו של ר' נחמן מברסלב
261	ד. סיכום

אחרית דבר

	רשימה ביבליוגרפית
265	
265	1. ספרות מקור
269	2. ספרות משנית
291	3. כתבי יד וארכיונים

293	מפתח נושאים
300	מפתח אישים
306	מפתח ספרים
310	מפתח מקומות

2. ליקוט רעיונות וארגונים

ספר 'מגילת סתרים' מורכב מכמה מהלכים דרשניים החושפים כיצד רמוזים בפרק א בתהילים, פרק שנושא הוא שכר הצדיקים ועונשם של הרשעים, רעיונות שונים הקשורים לשכר ועונש ממגוון ספרות הסוד והמוסר:

והנה בעבור היות המזמור כולל כל מעשים טובים, וכל אשוריו תהילותיו של כל איש בדברים קצרים, גם כלל השכר בקצרה, וכן כלל מעשי הרשעים ועונשם, והכל רק במלות קצרות, ובודאי לא דבר ריק הוא, לכן נרחיב בעזרת השם ביאורו עד שיוכלל בו באמת כל מה שראוי לכלול [...] ⁶³

מהצהרתו של המחבר נראה שהוא מבקש לייצר מהלכים קצרים, הבוחנים את סוגית השכר והעונש ולארגן אותם על-פי סדר הפסוקים של הפרק המקראי. אמנם, לא לאורך כל הספר מצליח המחבר לעמוד בהבטחתו לקורא. המהלך הדרשני הראשון על כל הפרק מתחילתו לסופו, מתאר את החינוך הראוי לילד שיורגל להתרחק מכל ענייני היצר הרע בילדותו, ובכך תהיה לו מלחמת היצר פשוטה יותר בימי נעוריו. את הדרוש הזה הוא בונה מדברי הזוהר והתיקונים, ואת חלקו השני מדברי הרמב"ם וביאור ר' ישעיה הלוי הורוויץ בספר 'שני לוחות הברית' (של"ה).

המהלך הדרשני הבא פותח באפשרות לקרוא את כל הפרק על דרך הרעיון הידוע שהקב"ה נפרע מן הצדיקים בעולם הזה בכדי שיהיה שכרם לעולם הבא. כל זאת בקיצור נמרץ. המהלך השלישי כבר קורא את כל הפרק מתוך אינטרפרטציה קבלית-רמ"קית של ייחודי הספירות באריכות רבה. כאן מביא אייבשיץ כמה אפשרויות קריאה לכל פסוק, על-פי רעיונות ממגוון הספרות הקבלית הקיימת בידי באתו זמן. ⁶⁴ הרעיון הראשוני שבו הוא פותח את 'ביאור' הפרק מתפוגג באיזשהו שלב, וכיוונים חדשים קבליים ומוסריים כאחד משתלבים לביאור שאר פסוקי הפרק. ככלל, לעיתים הוא בלתי עקיב, אך ישנם מהלכים או דרושים כאלה שבהם הוא מבאר את כל הפרק מתחילתו ועד סופו, בליל הרעיונות והאפשרויות מצטמצם, ונשמר הקו היצירתי שבו הוא פותח.

סגנון דומה ישנו גם לספר 'משוש כל המתאבלים'. אלא שבספר זה הקו המנחה המוצהר בתחילת הספר הוא לבאר את מגילת איכה בשני אופנים:

[...] והוא פירוש על מגילת קינות בשני אופנים, הראשון הוא בדרך יגון ואנחות,

63 מגילת סתרים, פתיחת המחבר.

64 רעיונותיו אלו נבנים באמצעות מובאות מספר הזוהר, פרס רימונים לרמ"ק, שפע טל, של"ה, שערי אורה ויקהל משה ועוד.

אשר בעו"ה פנינו לארץ שטוחות, מבלי מצוא רווחות, וילכו עקלקלות הולכי אורחות [...] והשני בדרך שובע שמחות, המוכן למתאבלים עליה על מי מנוחות, ב"ב [במהרה בימינו] נעריך שם מערכות, וישכנו לעד עליה כל הברכות אמן וכן יהי רצון.⁶⁵

הקו המנחה אמנם נשמר במהלך הספר, אך 'ביאור' של ממש אין בו. המחבר כתב באופן חופשי למדי רעיונות שעלו בדעתו בעיקר מתוך ספרות הקבלה שבה הוא עסק לאורך תקופה, וליקוטים שונים ממגוון הספרות הקבלית שעמדה לפניו. הרעיונות והמקורות הרלוונטיים לרעיון הגאולה והתיקון משתבצים בפירוש ה'משוש', ובפירוש 'המתאבלים' הרעיונות הקשורים לגלות השכינה ולהסתר פנים. בשני החיבורים אייבשיץ מקפיד בדרך כלל להזכיר את המקורות שמהם הוא מצטט. מתוך עיון בדבריו נראה שלא הוסיף עליהם הרבה, ועיקר עבודתו בספר זה היא בקישור שבין דברי המוסר לפסוקי תהילים או למגילת איכה. נדמה כי עיקר תכליתו של הספר היא בארגון של רעיונות מוסריים שונים, המלוקטים ממגוון מקורות, וקישורם לפסוקי תהילים פרק א, או לאיכה פרקים א וב – מעין אסופה של דברי מוסר וקבלה המאורגנים על סדר הפסוקים, אסופה שבעתיד תשמש אותה בכתובת דרשותיו, ובמשחקי ההתאמה שבין רעיון מוסרי או קבלי, לפסוקי המקראות השונים.⁶⁶

3. אסוציאטיביות ורגשות – התייחסות לאירועים אקטואליים

כפי שצוין לעיל, סגנון ספרים אלה, מתאפיין בחוסר שיטתיות ובאסוציאטיביות. בדוגמה שנביא כעת נראה שנאספו יחדיו רעיונות שונים שעלו בתגובה לאירועים אקטואליים שונים.

בחלקו הראשון של פירוש 'משוש כל המתאבלים' ישנה ביקורת קשה כנגד אומות העולם, ומשאלת לב שתיעשה נקמה באותם גויים הפוגעים בישראל. כפי שכבר צוין לעיל, הפירוש נכתב בשנים הסמוכות לשנת תקמ"ג, שנים שבהן מצבם של יהודי גליציה היה גרוע מאוד, בשל הגזירות הקשות שהטיל עליהם המשטר החדש של הקיסרות האוסטרו-הונגרית.⁶⁷ כך, לדוגמה, הוא כותב על הפסוק 'איכה ישבה בדד':

65 משוש כל המתאבלים, הקדמת המחבר.

66 טענה דומה נשמעה גם ביחס לחלקים מספרות המדרש החז"לי, שיש מקום לראותם כמעין אנציקלופדיה של מסורות דרשניות הקשורות לספר מסוים. ראו: ויסוצקי, פעמוני זהב, עמ' 178. דבריו הובאו אצל: שטמברגר, הדרשה, עמ' 19.

67 על כך ראו ברור, גליציה ויהודיה, עמ' 141–153.

[...] ונודע שהקב"ה השביע לישראל שלא ימרדו בא"ה [באומות העולם] להלחם בהם והם מקיימין, ועוד השביע לא"ה שלא ישתעבדו בבניו יותר מדאי והם אינן מקיימין וכ"א [וכן אמר] הקב"ה ית"ש [יתברך שמו] אני קצפתי מעט והם עזרו לרעה ותרבו [!] להשתעבד. לכן לעת הדין יענשו כולם, כאשר הבטיחו לנו נביאי האמת[...]⁶⁸

דבריו של אייבשיץ מושתתים על מאמר חז"ל הידוע מן הבבלי במסכת כתובות (קיא ע"א), המתאר את שלוש השבועות שהשביע הקב"ה את ישראל ואת אומות העולם: את ישראל השביע שלא יעלו בחומה ולא ימרדו בגויים, ואילו את הגויים השביע שלא ישעבדו את ישראל יותר מדי. את דברי הבבלי הללו מצטט ומבאר אייבשיץ במקומות רבים בחלק הראשון של פירושו, והם מלווים בתסכול עמוק וחוטר אונים אל מול הגזירות, עד שאין להם לישראל אלא לבכות בלילה על מר גורלם וגורל השכינה. בהמשך דבריו שם, במעין התפרצות רגשית כמעט מתלהמת, כותב המחבר שאם היו ישראל רוצים היו להיפרע מן הגויים היו יכולים לעשות כן:

וזה אומר 'איכה ישבה בדד': עיר שהיה בה תמיד הרבה עם ושרתי במדינות א"כ מלומדת מלחמה הוא מנעורה ואפ"ה ישבה בדד בלא אסיפה להלחם, מכח השבועה שהשבעתיה רק בכתה לה לעצמה בסתר בלילה על צרותיה [...]

למרות היכולת של ישראל לעשות נקמה באויביהם, אינם עושים כן מחמת השבועה שהשביע הקב"ה את ישראל שלא למרוד בגויים. קריאת דבריו אלו של אייבשיץ לאור ההקשר ההיסטורי שבו נכתבו, משקפת את תחושתו האישית של אחד מתלמידי ראשוני החסידים, שיש בה אף איזו התעוררות בעלת גוון של כבוד לאומי של אדם המבקש לעמוד על נפשו.

לעומת פירוש חריף זה, בהמשך פירוש המשוש, כשהוא מסביר את הפסוק 'היו צריה לראש אויביה שלו', כותב ר' דוד שלמה כי הקב"ה לא עזב את ישראל בידי הגויים, ולכן הגויים אינם משעבדים את ישראל יותר מדי:

[...] 'היו צריה לראש' ארז"ל 'כל המיצר לישראל נעשה ראש'. טעם הדבר הא': שלא יהי' בזוי לישראל ששפלי אנשים מושלים בם, ועוד כי שר גדול ונכבד אף שמיצר לישראל מ"מ מבקש תחבולה איך יעשה הרשעה בסתר שלא יצא עליו קול שרשע הוא יתבזה בפני חביריו. וא"כ אין הרשעות כ"כ גדול א"כ ראה שהקב"ה מגין עלינו בגלותנו ולא נטשנו.⁶⁹

68 משוש כל המתאבלים, עמ' ב-ג. ההדגשה שלי.

69 משוש כל המתאבלים, עמ' יב.